

PROZÍRAVÝ ŠILENEC JOSEF ŠKVORECKÝ

Milan Uhde (Literární akademie, Praha)

Když v roce 1958 vyšla románová prvotina Josefa Škvoreckého *Zbabělci*, byl jsem čerstvě přijatým redaktorem literárního měsíčníku *Host do domu*. Pro knihu jsem si ihned běžel do knihkupectví. Starší kolegové v redakci mě upozornili, že jestli ji chci mít doma, musím si pospíšet. Dlouho prý se prodávat nebude.

Prodej sice přerušen nebyl, ale skandál, který tento román způsobil, byl první událost toho druhu, již jsem prožíval téměř jako očitý svědek. Že kniha spatřila světlo světa, způsobili nadšení a odvážní vedoucí činitelé nakladatelství Československý spisovatel, totiž tehdejší ředitel Ladislav Fikar a šéfredaktor Vítězslav Kocourek. Využili určitého uvolnění útlaku, kterému byla prakticky po celá dosavadní padesátá léta vystavena kultura vůbec a literatura zvláště. Uvolnění vyplynulo z kritické atmosféry, která se šířila od roku 1956, kdy proběhl dvacátý sjezd komunistické strany Sovětského svazu a kdy se svět poprvé oficiálně, byť ne v úplnosti dozvěděl o zločinech provázejících Stalinův nástup k moci a její upevnění.

Duch dvacátého sjezdu, jak se tehdy říkalo a psalo, zasáhl také do Československa a našel odraz v ostře kritických příspěvcích pronesených na II. sjezdu Svazu československých spisovatelů v roce 1956. Jaroslav Seifert na něm otevřeně vyzval představitele komunistické moci v Československu, aby propustili z vězení politicky stíhané básníky a spisovatele.

František Hrubín přirovnal českou literaturu té doby k labuti uvězněné v ledu – obraz čerpal ze známé básně Stéphanu Mallarmého. Spisovatele označil za svědomí národa a vyzval je, aby toto své opuštěné poslání začali znovu plnit. V některých dalších sjezdových příspěvcích zazněla na plná ústa přiznání, že „jsme lhali“. Vyslovil to například Milan Jariš, do té doby věrný plnitel komunistických představ o umění a literatuře a bojovný polemik proti odkazu české umělecké avantgardy.

Pak vznikl samozřejmě poprask a po něm kocovina. Na sjezdu samém se ozvaly jen nečetné projevy nesouhlasu s kritickými vystoupeními. Prezident republiky Antonín Zápotocký, přítomný sjezdu také jako spisovatel a člen Svazu, odmítl podezření, že by v minulosti lhal. Prý se pouze mýlil, ale mýlil-li se, pak spolu se stranou. Takové vyznání srozumitelně naznačovalo, že je lépe zastávat nepravdu s komunisty, než mít pravdu proti nim.

Po spisovatelském sjezdu nadešlo jednání v zákulisí. Výsledkem bylo, že byl projev Jaroslava Seiferta veřejně odsouzen a František Hrubín pronesl veřejnou sebekritiku. Přestože se mu oficiálně z prezidentových úst dostalo vyjádření, že po něm jako po nekomunistovi nikdo sebekritiku nechtěl, tu prý žádá komunistické vedení pouze od členů strany, všichni jsme věděli, že Hrubína k revizi jeho kritických slov přiměl nevybíravý zákulisní nátlak.

Obecně se čekalo, že džina, který v roce 1956 unikl z láhve, bude chtít komunistická moc v Československu za každou cenu vtěsnat do láhve zpět, a nejen to. Hrubínův příklad a surové výpady proti obecně oblíbenému Jaroslavu Seifertovi dokázaly, že postup proti kritickým názorům a jejich nositelům bude neúprosný a že dojde k protiútokům. V roce 1959 jej uskutečnila takzvaná Celostátní konference Svazu československých spisovatelů. Vůdčí postavou této konference byl dávný osvědčený pronásledovatel a likvidátor básníků, kteří se nevešli do vojensky přísně střížené ideologické kazajky. Jmenoval se Ladislav Štoll. Konference zahájila kroky k obnovení disciplíny jak mezi spisovateli, tak v širší společnosti. Příjímací zkoušky na vysoké školy v roce 1959 se například odehrály ve znamení zostřené pozornosti vůči všem, kdo by třeba už pro svůj původ mohli být nespolehliví v poměru k režimu.

Taková zhruba byla atmosféra, do které vstoupil čtyřiatřicetiletý Josef Škvorecký se svým prvním románem. Napsal jej, když mu bylo čtyřicet. Četl jsem a žasl. I nezkušenému

dvaadvacetiletému redaktorovi a začínajícímu básníkovi bylo jasné, že autorovi *Zbabělců* hrozí exemplární trest. V románu byla zmínka například o tom, že když se sovětsí osvoboditelé napili, počínali si nevypočitatelně.

Na to, jak rudoarmejci znásilňovali ženy počínaje dívkami a konče stařeny, jsem si pamatoval. Jako devítiletý jsem to měl téměř před očima, i když jsem tak docela nerozuměl tomu, o čem jde. Za samozřejmé jsem ovšem pokládal, že se po únoru 1948 nikdo neodváží udělat na to sebenevinnější veřejnou narážku.

To však nebyl jediný prohrěšek neobvyklého debutanta. Sám hrdina jeho románu, gymnazista Danny Smiřický, vyznavač jazzu, anglofil a odhalovatel falešné tváře květnového převratu v roce 1945, zamilovaný mladík, který se netají tím, že jeho hlavním cílem je dostat milovanou do postele, a na závěr se se svým saxofonem rozezní nad vidinou svobodné budoucnosti zabarvené jazzově, to vše bylo tak zásadně odlišné od obrazu, na jaký nás navykli političtí vykladači, učitelé, učitelky a oficiální spisovatelé, že bouře, jež se nad Josefem Škvoreckým záhy rozpoutala, zdála se logickým důsledkem jeho šílené odvahy.

Věděl alter ego Dannyho Smiřického, co činí a do čeho jde, když svůj román odevzdával redakci a tisku? Pokud jde o Ladislava Fikara a Vítězslava Kocourka, byli oba výborní znalci literatury, rozpoznali autorův talent a chtěli mu pomoci na světlo. Jako komunisté byli přitom přesvědčeni, že umělecká pravda a přesvědčivost nemůže být na škodu socialistické kultury a že jsou povinni prosazovat to vůči omezcům ve vlastních stranických řadách. Co si však o tom myslil nekomunista Škvorecký, který dobře věděl, že komunistické straně nezáleží na rozvoji kultury, nýbrž na jejím bezvýhradném podřízení ideologickému diktátu a na likvidaci jejího původního smyslu podmíněného tvůrčí svobodou? Měl v tom směru za sebou otřesnou životní zkušenost tenorsaxofonisty z pražského baru Embassy.

Zažil, jak bezohledně a v rozporu se zdravým rozumem zkusili komunističtí organizátoři vyhladit zálibu mladých lidí v jazzu a jak bezohledně přitom postupovali vůči hudebníkům, kteří jej provozovali. Že je komunismus kulturocidní, nepotřeboval se mladý spisovatel dovídat teprve jako oběť útoků, které režimní hlídači kultury rozpoutali nad jeho románem.

Úkolu potlačit jeho špatný vliv a zbavit autora možností vydávat další díla se ujali sami spisovatelé. Sedmdesátiletý národní umělec Karel Nový nazval Josefa Škvoreckého prašivým kotětem a připojil návodnou poznámku: prý ze svého venkovského dětství pamatuje, že prašivá koťata bývala přirozeně odsouzena k utopení.

Sedesátiletá národní umělkyně Jarmila Glazarová, smutně proslulá tím, jak v padesátých letech obdivovala shovívavost soudců, kteří odsuzovali některé obžalované na doživotí nebo k mnoholetému žaláři, a ne k smrti, jak by bylo za zradu socialismu spravedlivé, naříkala v Literárních novinách, že Josef Škvorecký mluvou svých postav przní češtinu.

Bylo nepředstavitelné říci nahlas, že mladí hrdinové *Zbabělců* hovoří nádherně spontánním jazykem plným vtipu a metaforického bohatství schopného rozšířit rodnou řeč o spousty nových barev a výrazů. Vzpomínám si, že jsme v době, kdy pronásledování Josefa Škvoreckého vrcholilo, otiskli v Hostu do domu pěknou povídku mladé, tehdy zcela neznámé prozatěrky nazvanou „Proč jsem tak krásně hrála Bruchův koncert“. Na schůzi redakční rady se vysoký funkcionář Svazu spisovatelů zeptal, kdo je ta Zdena Salivarová. Když se dozvěděl, že jde o manželku Josefa Škvoreckého – a není vyloučeno, že to věděl a chtěl jen redaktory vyzkoušet, zda nebudou zapírat – žádal, aby byl do zápisu vtělen jeho protest proti zveřejňování autorů z „toho hnízda“. Byl si ostatně jist, že povídku ve skutečnosti napsal Josef Škvorecký.

Šlo tedy o likvidaci vynikajícího spisovatele, a o nic méně. Josef Škvorecký, redaktor a *spiritus agens* časopisu Světová literatura, kde se v druhé polovině padesátých let začaly objevovat překlady zajímavých textů západních básníků, prozaiků, dramatiků a scenáristů, byl z redakce vyhozen. Že směl přejít do anglické redakce Státního nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, pozdějšího Odeonu, byla jednak zásluha nonkonformního, a přitom stranicky

dobře zapsaného vedení tohoto podniku, jednak na to měl vliv ohled na zákon. Škvorecký vážně a vlekle onemocněl, a nemocný zaměstnanec nesměl být zbaven svého pracovního místa.

Minulo několik let. V roce 1964 vyšli *Zbabělci* ve druhém vydání. Na záložce autor vysvětlil některá údajná nedorozumění, která kolem románu před časem vznikla. Bylo zřejmé, že čas mu dal za pravdu, ale naprosté vítězství to nebylo. Politická atmosféra se sice dále uvolňovala, ale nikdy jsme nevykloučovali, že se může zhoupnout zpět. Začaly dokonce vycházet studie, které *Zbabělce* vysoce oceňovaly.

Byl Josef Škvorecký spřízněn se španělským rytířem, který považoval za svůj osud putovat světem, statečně si počínat, a teprve zásluhou Cervantesovou a jen na papíře došel aspoň částečného uznání, třebaže za blázna nikdy nepřestal být pokládán? Nebo byl tak prozíravý, že věděl, že jeho pravda se obhájí a prosadí? Musím volit mezi těmito dvěma výklady, protože nepřipouštím, že by autor *Zbabělců* předstoupil před své soudce, aniž by měl potuchy, jaké svátosti svým činem znesvětil. Neumím se však rozhodnout, který z obou výkladů je věrohodnější.

Počínání zároveň bláznivé a zároveň prozíravé jako by bylo Josefu Škvoreckému celoživotně vlastní. Když začal se svou ženou připravovat v Torontu založení českého nakladatelství, napsal do Prahy přátelům, aby mu pomohli a zasílali mu nové rukopisy zakázaných kolegů. Působilo to jako šílený nápad. Zatímco rozhodnutí zůstat po roce 1968 v Kanadě bylo nepochybně prozíravé mimo jiné i proto, že svého původce zbavovalo jistého nebezpečí dalšího útlaku a rizika, že tentokrát může být útlak nad jeho síly, myšlenka, že československý občan pošle do zahraničí úředně neschválený text a dostane se do konfliktu s důmyslným zákonem o poškozování zájmů republiky v cizině, se nám jevila nerealistická, přesněji řečeno šílená.

„Josef se zbláznil,“ komentoval adresát dopisu Jan Zábrana přítelovo přání. Být zakázán byl sám o sobě tak nepříjemný osud, že si nikdo neuměl představit, že si jej někdo ještě ztíží spoluprací s emigrantskou oficínou. Ale neuplynulo ani deset let, a jako první vyšel v Torontu u Škvoreckých Karel Pecka, po něm Václav Havel a přidávali se další a další. Byli stateční, ale také okolnosti se vyvíjely tak, že statečnost usnadňovaly. Tajná policie pochopitelně nevěřila našim uhýbavým tvrzením, že se naše rukopisy dostaly do Toronta a do tisku mimo naši vůli. Marně totiž žádala, abychom proti takovému údajnému porušení autorských práv protestovali. Pod těžkými pohružkami to učinil tuším jediný spisovatel.

Předpokládal Josef Škvorecký, že se situace postupně změní v tomto duchu, anebo jednal naslepo jako don Quijote, když podporoval svou ženu v myšlence na české nakladatelství v exilu?

Dnes ví asi každý, že založit a udržet torontský podnik nebylo snadné z finančního ani pracovního hlediska. Je však třeba dodat, že to bylo i riskantní pro zdraví a nebezpečné životu. Měli jsme o Josefa a Zdeny strach, že jim někdo fyzicky ublíží. Komunistická policie a její nadřízení je strašně nenáviděli. Ohrožení v podobě československého policejního agenta, který sice způsobil vážné ekonomické potíže a nakladatelství málem zahubil, ale o životy a zdraví jeho provozovatelů neusiloval, bylo méně temnou variantou, kterou jsme se doma v Československu zabývali. Neudivilo by nás, kdyby do Toronta někdo poslal teroristu odhodlanějšího, než byl Pavel Minařík, plánující atentát ve Svobodné Evropě.

Znovu jsem si připomínal starou otázku a připomínám si ji i dnes: Je Josef Škvorecký takový šílenec, nebo je tak prozíravý? Ani dnes na ni neumím dát uspokojivou odpověď. Jsem si vědom, že ta, kterou nabízím, je vnitřně protimluvná. Lepší však neznám. Pro mě je Josef Škvorecký prozíravý šílenec. Spojuje v ústrojný celek dvě inspirativní vlastnosti, které se jen vzácně vyskytují pohromadě, protože prý spolu neladí. Chci poděkovat jubilantovi, že je nesl až do svých osmdesátin, a to k naší radosti, a popřát mu, aby mu vydržely do dalších let.